



„...azonos történelmi események értelmezése két nemzetiségi csoport esetében törvényszerűen eltérő...”

Beszélgetés Jan Rychlíkkel

Jan Rychlík 1954-ben született Prágában. Történelem–néprajz szakon végzett a prágai Károly Egyetemen, majd 1979-től öt éven át a szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetemen végezte doktori tanulmányait. Történelmi ténykedését csak a rendszerváltás után kezdte meg, addig múzeumok munkatársa volt. 1991-től a Cseh Tudományos Akadémia Masaryk Intézetének munkatársa volt, majd a Károly Egyetemen 1997-ben habilitált, s docenssé nevezték ki. 1998-ban megvédte nagydoktori disszertációját, 2003-ban nevezték ki professzorrá. Kutatási témája Csehszlovákia és a balkáni szláv államok története. Legfontosabb művei: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava, 1997.*; *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava, 1998.*; *Dějiny Bulharska. Praha, 2000.*; *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992. Bratislava, 2002.*; *Dějiny Makedonie. Praha, 2003.*; *Dějiny Chorvatska. Praha, 2007.* (társszerzővel); *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Praha, 2007.*; *Dějiny Slovinska. Praha, 2011.* (társszerzőkkel); *Češi a Slováci ve 20. století : spolupráce a konflikty 1914–1992. Praha, 2012.*; *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí. Praha, 2013.* (társszerzővel); *Dějiny Ukrajiny. Praha, 2015.*; *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha, 2016.* (társszerzővel).

Édesapja, idősebb Jan Rychlík polgári családból származó híres zeneszerző volt. Mennyire volt meghatározó szerepe édesapjának és a zenének az Ön életében? Másrészt, osztályhelyzete miatt nem volt-e kitéve az ötvenes években a családja a rendszer támadásainak?

Azt nem állíthatom, hogy a kommunisták zaklatták volna a szüleimet. Az ötvenes években apámat bírálták az amerikai dzsesszről szóló könyvéért (Rychlík, Jan: *Pověry a problémy jazzu. Praha, 1959.* – A könyv megjelent magyarul is: *A Jazz világában.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1963.), de nem bántották sohasem. Persze, ha tovább élt volna, biztosan részt vett volna a prágai tavasz eseményeiben, és a szovjet megszállást követően a családunknak problémái lettek volna. De apám meghalt 1964 januárjában. Édesanyám eredetileg színésznő volt, de elhagyta a színházat, amikor megszülettem, s ezután szabadúszó tolmácsfordító és idegenvezető lett. Mivel nem volt munkahelye, a kommunisták nem is tudták kirúgni sehonnan sem.

Apámra sajnos kevésbé emlékszem, mivel kilenc éves voltam a halálakor. De emlékszem, hogy amikor volt ideje, ami nem fordult elő nagyon gyakran, elvitt az egyik prágai parkba, az állatkertbe, a pályaudvarra vagy moziba. Kedves ember volt, de amikor otthon komponált, nem volt szabad zavarni. A dolgozószobában állt a zongora, viszont nem volt ott telefon. Az a folyosón csörgött, és édesanyám pontosan tudta, hogy kinek a számára van otthon apám és kinek nem. Örököltem tőle a zene szeretetét, főleg a klasszikus és a dzsesszzenét, de én magam semmilyen hangszereken nem tudok jól játszani, habár tanultam. Jártam zongoraórára, később pedig megpróbáltam gitározni. Nem sok eredménnyel.

Ha valamit örököltem tőle, az a hallása. Abszolút hallásom van, de nem használtam ki arra, mint apám. De azt hiszem, innen jön az is, hogy nagyon könnyen tanulok nyelveket. Apám hamar megérezte, hogy nincs tehetségem a zenéhez. Amikor örököltük édesanyám nagymamájának a házát, találtam ott egy hegedűt, és játszottam a húrokkal. A szüleim megkértek, hogy ezt hagyjam abba, ne kelljen ezt hallgatniuk. Majd apám rám szól, hogy ha játszani akarok, menjek az erdőbe. De akkor senki sem hallja majd, mondtam, mire ő azt felelte, hogy nem is kell, hogy bárki ezt hallgassa. Aztán volt ez a másik történet: A prágai lakásunk étkezőjében szénnel fűtöttünk, másutt mindenütt volt gázfűtés, de ott valami okból a kályhát kellett befűtenie apámnak, és mindig ott hasogatta fel a fát gyújtósnak. Valamilyen etűdöt gyakoroltam a zongorán, szörnyen rosszul, és ő úgy megjéjdt, hogy majdnem levágta az egyik ujját. Attól kezdve megkövetelte, hogy amikor ő otthon van, nekem nem szabad zongoráznom.

Ézért döntött úgy, hogy teljesen más szakmát keres magának. Úgy tudom, sokáig inkább a néprajz volt érdeklődésének a fő tárgya. Mikor határozta el, hogy történész lesz? Voltak-e olyan példaképei, tanárai, akiknek köszönhető volt ez?

A történelem iránt már kisebb korom óta érdeklődtem, már az általános iskolában. Ez a vágy aztán úgy tizenöt évesen valahogyan átváltozott azzá a céllá, hogy a történelemnek szenteljem magam. Amikor gimnáziumba mentem, már meg voltam győződve erről, csak éppen nem tudtam, konkrétan hogyan. Egy gyereknek meglehetősen nehéz elképzelni, hogy milyen a történészi munka, sokkal megfoghatóbb egy olyan szakma, mint a darus, a sofőr vagy akár a rendőr. Végül történelem–néprajz szakra jártam, és a néprajz lett a diplomamunkám tárgya. Akkoriban úgy volt, hogy a bölcsészkaron történelmet csak tanárszakra lehetett tanulni. De én sohasem akartam általános vagy akár középiskolában tanítani. Nincsenek hozzá idegeim; egész más felnőtteket tanítani, mint gyerekeket. Azonban léteztek olyan szakpárok, amelyek tudományos specializációt adtak – mindig a történelem valami mással, például a levéltáros vagy akár a néprajz szak. Az ilyen párosításokat elvégzők aztán nemcsak tanárok lettek, hanem múzeumban, képtárban és hasonló helyeken is dolgozhattak. Végül nemcsak a diplomamunkám, hanem a doktori fokozatom is néprajzi témán alapult Szófiában.

A történelem iránti elkötelezettségem is megmaradt, de inkább csak magáncélból. Már a bársonyos forradalom előtt is publikáltam talán két történelmi tanulmányt, de csak a rendszer utolsó éveiben, valamikor 1988-ban vagy 1989-ben. Akkoriban a történelem nagyon át volt politizálva, és ebből eredt, hogy amit meg akartam írni, azt nem tudtam, amit pedig megírhattam volna, azt nem akartam. Vagyis ekkor a publikációim elsősorban néprajzi témájúak voltak.

Maga a történelem tanulmányozása persze gyakran igen érdekes és hasznos volt, még hozzá egy-két embernek köszönhetően, akik tanítottak. A mai napig tiszteltem őket, néhányan még mindig oktatnak. Emlékszem, hogy az akkor docensként dolgozó Robert Kvaček, aki ma professzor, el volt tiltva az előadásoktól, de megengedték neki, hogy szemináriumokat tartson, olyanokat, amelyeket normális esetben fiatal tanársegédek vagy doktoranduszok vezetnek. Olyan első éves bevezető szemináriumokat is tartott, amelyeken a történészi mesterség alapvető fogásait tanítják, például hogyan idézzük a forrásokat és hasonlók. A professzor úr azonban ennek keretén belül nem hivatalosan oktatott is minket, ami a diákoknak igen nagy élményt jelentett. Vagy az akkor kinevezett docens, ma professzor, Josef Petráň, aki korai újkort tanított nekünk. Ők sokat adtak nekem, és nagy befolyást gyakoroltak rám. Meg kell mondanom, hogy nem számítottunk rá, hogy akkoriban milyen nehézségeink lesznek. A modern történelmi kurzusokat elkerültük, amennyire csak tehettük. Emi-

att sokat panaszkodott is Václav Král. Ahogy mondani szokás, halottakról vagy jót, vagy semmit, de róla a legnagyobb jóindulattal sem lehet jót mondani, pedig már régen meghalt. A többi tudományos munkatárs is tartotta tőle a távolságot, és persze mi, hallgatók is. Ugyanakkor a régebbi korok történetével kapcsolatban az ideológiai nyomás nem volt ilyen nagy, így az első történelmi tanulmányaim is régebbi korok gazdaságtörténetére és a rendi államra vonatkozó írások voltak.

Hogyan került Bulgáriába? Miért ott végezte doktori tanulmányait?

Ez életemnek egy nagyon érdekes epizódja. Ahogy mondani szokás, úgy kerültem oda, mint Pilátus a krédóba. Befejeztem a prágai tanulmányaimat, még nem is államvizsgáztam, s fogalmam sem volt róla, hol kaphatok állást. Nem is kaptam semmilyen ajánlatot, kivéve a Klement Gottwald Múzeumtól, amelyet köszönettel visszautasítottam. Világos volt az is, hogy az úgynevezett aspirantúrákat, az akkori idők doktori képzését nem fogják nekem felajánlani, mivel ezt az én szakterületemen csak párttagok vagy legalább tagjelöltek kaphatták meg, és én a pártba semmi esetre sem akartam belépni. Teljesen véletlenül részt vettem 1978-ban a san stefanoi béke századik évfordulóján megrendezett konferencián Bulgáriában, ahol a szerencse összehozott Szvetomir Ivancsev professzorral, aki a szófiai egyetemen bohemisztikát oktatott. Tetszett neki a konferencián tartott előadásom, és beszélgetésbe elegyedett velem. Mikor megtudta az állásproblémáimat, felajánlott egy ösztöndíjat az ottani doktori képzésre. Amikor odamentem, nem tudtam még bolgárul sem, ott kellett megtanulnom, amit persze egyáltalán nem bántam meg. Természetesen ezzel itthon kisebb problémáim adódtak, mivel engem senki nem küldött ki. Az ilyen külföldi tanulmányokra pedig akkoriban rendesen csak a cseh vagy a szlovák Oktatási Minisztérium küldött ki valakit. De ha már odamentem, közölte velem a prágai Oktatási Minisztérium, hogy ezt nem lehet megtiltani nekem, ám nekik sem muszáj elismerniük az én bolgár diplomámat. És nem is ismerték volna el, ha nem épp akkor írták volna alá azt a csehszlovák–bolgár egyezményt, ami a tudományos fokozatok kölcsönös elismeréséről szólt. Természetesen, akik ezt aláírták, nem sejtették, hogy ezzel valami Rychlíknek fognak segíteni. Bulgáriában gond nélkül kaptam tartózkodási engedélyt, sőt már bolgár állampolgárságra is jogot nyertem, ugyanakkor csehszlovák szempontból turistaként tartózkodtam csak külföldön, ezért rövid időre rendszeresen vissza kellett utaznom. Mellesleg az a négy év, amit Bulgáriában töltöttem, nem számít bele a munkaviszonyomba, hiányzik majd a nyugdíjamból, mert ott nem voltam biztosítva. Persze amikor valaki huszonhat éves, ilyen távoli dolgokkal nem törődik még. Az ottani tanulmányaimat így is meg kellett szakítanom egy évre, amikor 1982-ben egy évre bevonultam a hadseregbe, természetesen Csehszlovákiában. Eredetileg 1981-ben hívtak be, épp a lengyel politikai válság idején, de akkor sikerült egyéves halasztást kapnom, nagy megkönnyebbülésemre. Akkor úgy tűnt, hogy katonai beavatkozás készül a lengyelek ellen, de én azt mondtam magamnak: semmilyen esetben sem húzok egyenruhát, és nem megyek a lengyelek ellen. Így, amikor 1981. december 13-án Jaruzelski tábornok kihirdette a hadiállapotot, azzal engem is megmentett. Világos volt, hogy ezt követően minket már nem fognak Lengyelországba küldeni az „ellenforradalom” leverésére. Végül 1982. április 1-jén vonultam be a 20. gépesített lövészezredhez Domažlicében. Ott tudtam meg, hogy 1981 őszén valóban készenlétbe helyezték azt a hadosztályt, ahová az ezredünk tartozott, és a Krkonoše (Óriás-hegység) akció keretén belül be is vetették volna őket Lengyelországban. Szerencsére erre nem került sor. Ha egy ilyen agresszióban részt vettünk volna, rengeteg katonánk csak koporsóban tért volna haza. Azt még a politikusaink és a katonai tervezők is tudták, hogy ha bevonulunk, a lengyel hadsereg ellenáll majd. Miután le-

szereztem, 1984-ben fejeztem be doktori tanulmányaimat, és 1985-ben védtem meg diszertációm Szófiában.

A katonai bevonulással szembeni véleménye 1968-ban alakult ki? Bár még gyermek volt, már a tizennegyedik évében járt. Volt-e valamilyen személyes élménye a bevonuló csapatokkal kapcsolatban?

A hatvannyolcas évre jól emlékszem, akkor még élt mindkét nagymamám. Az anyai nagymamámnak volt egy kis háza a Pardubice melletti Zástava nevű falucskában. Gyakran utaztunk oda, és édesanyám fordítóként mindig ott dolgozott. Akkoriban még nem volt számítógép, ezért úgy csinálta, hogy amikor egy szöveget lefordított, újra átolvasta és kézzel korrekturnázta azt. A javított szöveget aztán elküldte Prágába egy gépirónőnek, aki legépelte a tisztázatot, és továbbította az illetékes kiadó szerkesztőségébe. Zástavában nem volt postahivatal, ezért amikor sürgős volt, én vittem el személyesen a kéziratot Prágába. Ehhez előbb három kilométert gyalogolnom kellett, majd busszal Pardubicébe mentem, és onnan vonattal tovább. Éppen 1968. augusztus 21-én kellett volna indulnom, a bevonulás éjjele utáni napon, de így el kellett halasztani az utamat. A tévében néztük a megszállás képsorait. Lényegében fogságba estünk abban a házban. Zástava viszont éppen a senki földjére esett: az északra eső Hradec Královében lengyel csapatok állomásoztak, délre, Pardubicében pedig szovjetek. Közöttük, talán véletlen szerencse folytán, nem volt senki. De mivel a faluban nem volt bolt sem, végül muszáj volt elmenniünk Pardubicébe bevásárolni. Ez talán augusztus 25-én történt, és ott láttuk először a megszálló csapatokat, a tankokat. Az emberek újságokat osztottak a járókelőknek. Jól emlékszem az emberek csalódottságára, a sokkra. Az egész nemzedék, amelybe tartoztam, már át tudta érezni ennek az eseménynek a fájdalmát.

De 1980–1981 folyamán többször jártam Lengyelországban is, s az ottani légkör már akkor erősen 1968-re emlékeztetett, azzal a különbséggel, hogy a lengyel gazdasági helyzet rossz volt, az üzletek üresen álltak. Bár a cenzúrát nem törölték el teljesen, elég liberálisan alkalmazták, a lapokban érzékeny témákról jelentek meg cikkek. Az emberek az utcán is vitatkoztak, az egyetemeken pedig diáksztrájkok és demonstrációk folytak. Jól emlékszem, milyen eufória és öröm volt jelen azokban a napokban. A barátaimnak azt mondtam, attól tartok, a szovjetek fegyveresen fognak beavatkozni, de a lengyelek többsége ellenkezett, állították, hogy ezúttal erre nem kerül sor. Azzal érveltek, hogy Moszkva is jól tudja, hogy a lengyelek ellenállnának. El kell ismernem, nekik volt igazuk, és én tévedtem.

Hogyan élte át 1989-et, a bársonyos forradalom napjait? Részt vett a novemberi eseményekben? Történészként hogyan látja a rendszerváltást?

Nem játszottam nagyon jelentős szerepet, nem tartom magamat sem forradalmárnak, sem harcosnak. Csak részben vettem részt a november 17-i tüntetésen. Azért fogalmazok így, mert idő előtt távoztam. Influenzás voltam, és egyébként is úgy tűnt, hogy már semmi érdekesre nem kerül sor. [Ezen a napon engedélyezett diákfelvonulással kezdődtek a mozgalmak, az ötven évvel ezelőtti eseményekre való megemlékezéssel: 1939. november 17-én a nácik több száz hallgatót letartóztattak, kilencet kivégeztek, és évekre bezárták a cseh egyetemeket. Az ötvenedik évforduló antifasiszta felvonulása azonban később rendszerelnes akcióvá alakult át. – B. P.] November 20-án, hétfőn azonban ott voltam a bölcsészkaron, amikor kitört a hallgatók sztrájkja, és felajánlottam a szolgálataimat a hallgatói tájékoztató központnak. Ekkor még természetesen nem voltam egyetemi oktató, a Mezőgazdasági Múzeumban dolgoztam, de a Polgári Fórum ottani szervezetének szóvivőjévé választ-

tottak. A BTK-n megjelent egy lengyel hallgatói küldöttség, és mivel elég jól beszélek lengyelül, én tolmácsoltam nekik. Amikor ott voltam a hallgatók között, láttam, hogy szükség lenne egy autóra, hogy mobilisabbak lehessenek. Nekünk a feleségemmel akkor tulajdonképpen két autónk volt, bár mindkettő hivatalosan édesanyám nevére szerepelt. A régebbi autót használtam, egy Škodát – és ekkor ezt átadtam a hallgatóknak. Ezzel terjesztették a röplapokat, szállították vele Václav Malýt, parókiánk papját, aki később prágai segédpüspök lett. Ezzel az autóval mentek a hallgatók a gyárakba, hogy meggyőzzék a munkásokat is, hogy sztrájkoljanak. Eközben valaki összetörte az autót. Jöttek a hallgatók, szabadkoztak, bocsánatot kértek, és azt mondtam nekik: Semmiség, ne aggódjanak, ezt áldoztam fel a haza oltárán, ki tud ilyenkor valami autóra gondolni. Végtere is, úgyszólván a biztosítótól! Voltak ott akkor valakik Amerikából is, lefotózták az összetört autót, előtte álltam az öcsémmel, és az oldalsó ajtókon ott volt Václav Havel nagy portréja és alatta a jelszó: *Havel for President!* Később megjelent az Egyesült Államokban egy riport a családukról és az autóról ezzel a fényképpel együtt valamelyik újságban. El is küldték nekünk postán.

A politikai fordulat nagyon gyorsan zajlott le. Ezt valamilyen megbékülésnek, konszenzusznak kellett követnie, nem pedig újabb drámai konfrontációnak vagy büntetéseknek. Ez az 1948 és 1968 után lejátszódó tisztogatásokat követően nem is lett volna a társadalom akarata. Nekem sem volt ilyen törekvésem, és egész életemben soha nem mentem el semmilyen tisztogató bizottságba. Ebből a nemzetből nem lehetett harmadszor is kiiktatni egy aránylag nagy embercsoportot, nincs akkora értelmiségünk, hogy húszévente lecseréljük azt. Úgy vélem, ez helyes volt. Van erre történelmi példa is: a normalizáció alatt a kommunisták végső soron saját idiotizmusuk révén maguk termelték ki az ellenzékét, mert azok, akiket lapátra tettek, biztosak voltak benne, hogy már nincs mit veszteniük. Így megragadtak olyan lehetőségeket, amire egyébként nem lettek volna rákényszerítve; szamizdatoztak stb. Azt hiszem, ez történt volna 1989 után is, ha súlyos tisztogatások indultak volna. Ha minden volt párttag ellen, egymillió-négyszázezer ember ellen fellépett volna az új rendszer, ők tömeggé álltak volna össze, ami gondokat okozott volna.

Logikusan következik az a kérdés, hogy huszonöt évvel Csehszlovákia megszűnése után hogyan látja ezt a folyamatot. Ez annál is inkább érdekes, mivel Ön több könyvet is írt a cseh–szlovák viszony alakulásáról, illetve az ország kettéválásáról. Másként látja a szétválást most, mint ahogy kortársként átélte?

Akkoriban nagyon nehezen éltem át mindezt. Mindig is csehszlováknak éreztem magam, és másoktól eltérően, akik szintén így tekintenek magukra, hivatalosan csehszlovák vagyok ma is, mivel cseh és szlovák állampolgársággal is rendelkezem. Tehát nemcsak *de facto*, hanem *de jure* is csehszlovák vagyok. Persze nem gondolom, hogy az állampolgárságnak kapcsolódnia kell a nemzetiséghez.

Csehszlovákia továbbra is hatással van a csehekre és a szlovákokra egyaránt. Éppúgy, mint ahogy Ausztria–Magyarország is. Ez a történelem része, amit nem lehet kitörölni. Nem tekintem a három generációra kiterjedő cseh–szlovák együttélést hiábavalónak. Sokat hozott ez a cseheknek és a szlovákoknak egyaránt.

Az ország szétválásának folyamatát azonban nemcsak történészként és kortársként életem át, hanem részben szereplőként is. 1991 elejétől Petr Pithart akkori cseh tagállami miniszterelnök tanácsadója voltam, eleinte földbirtok-rendszer reformja kapcsán, később pedig az államjogi kérdések terén is. Úgy vélem, semmilyen elképzelés nem létezett arra, hogyan lehetne továbbra is egyben tartani a föderációt. És ha valaki azt állítja, hogy ez lehetséges lett volna, szeretném a javaslatát hallani. Kivéve természetesen az erő alkalmazását, ami azonban nem lett volna túl demokratikus. Bizonyára volt lehetőség meghosszabbí-

tani az együttélést valamennyi időre, de ez a megoldás sem lett volna tartós. Magam az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés mintáját javasoltam, de ez is legfeljebb az EU csatlakozásig tartott volna. Véleményem szerint a cseh jobboldal hibája az volt, hogy deklarálta: véglegesen meg kell oldanunk a nemzetiségi kérdést, hogy azután valami rendes üggyel foglalkozhassunk. Ez persze nonszensz: egy többnemzetiségű országban állandóan reagálni kell a nemzetiségi kérdésre. A kiegyezésre támaszkodó javaslatommal szemben, amit érzésem szerint Pithart is elfogadott, főleg a cseh kormány gazdasági miniszterei léptek fel. Azal érveltek, hogy ami 1867-ben működött, az ma nem működne, mivel a transzformáció idején erős állam van szükség. Ebben egyetértettek az akkori szövetségi pénzügyminiszterrel, Václav Klauszal. Sajnos a vita mindig írásban folyt, és soha nem ültünk le és beszélünk erről személyesen. Talán az is hiba volt, hogy túl sok közgazdász volt jelen. És túl sok jogász. Meggyőződésem, hogy ekkor még túlságosan fertőzöttek voltunk marxizmus-leninizmussal, s hittük, hogy a gazdaság alapvetően befolyásolja a politikát. A szlovákok ugyanakkor olyan dolgokra vágytak, amelyek összeegyeztethetetlenek voltak Csehszlovákia létevel, például önálló jegybankot, nemzetközi jogi alanyiságot stb. Meg persze azt, hogy a világ tudja meg, hogy Alexander Dubček nem cseh. De mindig megkérdeztem tőlük: Hány katalán írót ismernek? És flamandot? Arról nem is beszélve, hogy a szlovákok összetévesztették az egyenjogúságot az egyenlőséggel. Egyenlőséget akartak, de a csehek és szlovákok nem egyenlők. A többség az többség, és a csehek száma kétszer annyi, mint a szlovákoké.

A legfontosabb azonban az, hogy a szétválás nyugodtan zajlott le. Természetesen a folyamat erős érzelmeket váltott ki. És bár a szétválás sok ember, köztük az én számomra sem volt kellemes, elfogadtuk azt mint szükséges dolgot. A csehszlovák állam azért bomlott fel, mert kormányozhatatlan volt. Olyan közös államot létrehozni, amelyben semmi közös nincs, önellentmondás.

A felbomlás 25. évfordulóján már túl vagyunk, de közeledik Csehszlovákia létrehozásának száz éves jubileuma is. Folyóiratunk jelenlegi száma erről is szól. Hogyan látja Ön a történelmi Magyarország felbomlását és a szlovák kérdést 1918 kapcsán?

Először talán az 1918. májusi pittsburghi egyezményről kell szólni, amelyet Tomáš Garrigue Masaryk is aláírt, és amely Csehszlovákián belül autonómiát ígért a szlovákoknak. Ez az egyetlen olyan eset, amelyről ismert, hogy Edvard Beneš fellépett példaképével, mentórával szemben, nem értett egyet vele. Azt mondta neki, hogy olyasmit ígért, amiről nem tudhatta, hogy be tudja-e tartani, ráadásul olyan fegyvert adott a szlovákok kezébe, amellyel majd minket, cseheket ütnek. És igaza volt! Legyünk azonban őszinték: Masaryk is csak taktikai okokból írta alá az egyezményt.

Ami az őszi eseményeket illeti, Csehszlovákia létrejötté még akkor sem volt magától értetődő. A szlovákok számára a magyar opció ekkor is valószínűbb volt. A csehek és szlovákok ezer éven át külön hagyományokon nőttek fel, a szlovákok viszont magyar környezetben. Sok szlovák, még a nemzetileg tudatos szlovákok számára is Magyarország léte olyan adottság volt, hogy alig tudták elképzelni, hogy a történelmi Magyarország megszűnik, és ők egy olyan államhoz tartoznak majd, amelynek nyelvét megértik, de amelynek történelméhez semmi nem fűzi őket. Bizonyos mértékig ez számukra is kulturális sokk volt. Hogy Csehszlovákia mégis létrejött, arról nem a nép döntött, hanem az elitek. Ez a gyakorlat ma is és mindig is így volt. Azt azonban nehéz megítélni, hogy egy népszavazás milyen eredményt hozott volna. A magyarosítás nyomása elég nagy volt, de mit is jelentett ez egy árvai paraszt számára, aki színházba nem járt, újságot nem olvasott, egy faluban élt, és a hatóságoktól olyan távol tartotta magát, amennyire csak lehetséges. A magyar uralkodó réteg arrogáns és félféudális volt, de a szlovák paraszt nem sokszor került vele kapcsolatba. A poli-

tika úri huncutság. A magyar sovinszta praktikák szembeni ellenállás leginkább az értelmiséget érintette. Ezek pedig idealizmusból és gazdasági érdekekből Csehszlovákia mellett döntöttek, számukra a Prágával való egyesülés mindenképp előnyösebb volt. Főleg mivel a 19. és a 20. században a nemzetiséget a nyelvhez kapcsolták. Ha ugyanazon vagy majdnem ugyanazon a nyelven beszélünk, akkor egy nemzet vagyunk. Vagy két nemzet, de nagyon közeli rokonok. Aztán ott volt még egy gondolat, a geopolitikai. Masaryk azt mondta, hogy a szlovákokra szükség van, hiszen kétmillióan vannak. Megerősödünk velük a németek ellen. Emellett szükségünk van egy korridorra Kelet, a lengyelek és oroszok felé, a teljes német bekerítés kivédéseként. És a szlovákoknak is szükségük van ránk, mert önmagukban nagyon nehezen tudnának ellenállni a magyarosításnak.

A hívő katolikus szlovákok számára is vonzó volt a cseh(szlovák) állam?

Gyakran hallható, hogy az első csehszlovák köztársaság vallásellenes lett volna, vagy akár valamilyen hivatalos harc folyt volna a katolikus egyház ellen. Ez nem igaz, a két háború között ugyanazok a törvények vonatkoztak a katolikus egyház védelmére, mint Ausztriában, és elég szigorúak is voltak. Ezt hívő katolikusként is állíthatom. Hašek Švejkjének első megfilmesítésekor például a táborigazgató alakját a cenzúra betiltotta, mert szerepét sértőnek találta az egyházra nézve, így helyette egy katonai orvos jelent meg a filmben. Ezt persze a kor összefüggésében kell nézni, hasonló tiltások gyakoriak voltak az akkori fejlett államokban, például Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is.

Hogyan látja a nemzetiségek helyzetét Csehszlovákiában? Lehet-e erről konszenzusra jutni a határ két oldalán élő történészek között?

A valláshoz hasonlóan történetileg kellene néznünk a csehszlovákiai kisebbségek helyzetét is, amelyre gyakran mai szemmel tekintünk. Végül soron az Egyesült Államok déli államai-ban még az ötvenes években is rasszista törvények voltak hatályban. Mégis úgy látom, hogy a kölcsönös megértés a nemzetiségek és a csehszlovák állam között valamiképp problematikus volt. Nem érezhették az országot saját hazájuknak. Elsősorban azért nem, mert a határokon túl saját nemzeti államaik léteztek. Persze ez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna olyanok, akik kiegyeztek a csehszlovák állammal, de kétségtelen, hogy ők voltak kevesebben. Csehszlovákia a Monarchia utódállamaival együtt nemzetállamnak nyilvánította magát, pedig Ausztria–Magyarországhoz hasonló soknemzetiségű állam volt. Egy soknemzetiségű államban, ahol nincs többség, nem beszélhetünk kisebbségekről sem. De azzal, hogy 1918-ban nemzetállammá nyilvánítottak ilyen soknemzetiségű államokat, automatikusan nemzetiséggé váltak a németek és a magyarok is. Pedig senki nem akar önként kisebbséggé válni. 1918 előtt a Monarchia cseh tartományaiban ténylegesen létrejöttek cseh és német járások, illetve falvak. Ezek zömmel nyelviileg egységesek voltak, és elképzelhetetlen volt, hogy Liberecben egy cseh legyen a járásbíró, de az is, hogy Pardubicében egy német kerüljön erre a posztra. Felmerült az is, hogy nyelvi alapon létrehozzanak egy német és egy cseh tartományt a cseh és a morva területből, de ez nem oldotta volna meg a német nyelvszigetek problémáját. Amikor létrejött Csehszlovákia, az összes ott élő német nemzeti kisebbséggé vált. Egyénileg egyenjogúak voltak, németként nem üldözték őket, de a német nemzet nem volt egyenjogú, és a német nyelv sem volt egyenjogú, mert a hivatalokban csak a törvény által meghatározott esetekben lehetett használni. Világos, hogy a németeknek (és a magyaroknak, a lengyeleknek) ez nem tetszett.

Azok a törekvések, amelyek a többség és kisebbség, például a csehek és németek közös történelmét akarták megírni, természetesen kudarcba fulladtak. Az azonos történelmi ese-

mények értelmezése két nemzetiségi csoport esetében törvényszerűen eltérő. Az 1918-as év például a csehországi németek számára egyáltalán nem volt felszabadulás. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem tanulhatunk abból, miként látja a közös történelmet a másik fél. El is fogadhatjuk, ami nem jelenti azt, hogy azonosulunk vele, de tisztelhetjük.

Nem lehet tehát egyetértésre jutni a Beneš-dekrétumokról sem?

Egyike vagyok azon cseh történészeknek, akik nem értenek egyet a kitelepítésekkel. Végző soron ezek nem is voltak szükségesek. Persze nehéz elképzelni, hogy 1945-ben egyszerűen vissza lehetett volna térni az 1938-as helyzethez, de a német kisebbség kollektív felszámolása nem volt szükséges. Azt gondolom, ha milliós német kisebbség maradt volna Csehszlovákiában, az állam képes lett volna kezelni ezt a helyzetet, mint ahogy a magyar kisebbség megmaradása sem sodorta veszélybe Csehszlovákia létezését. Teljes veresége és megszállása után Németország sem jelentett semmilyen veszélyt, 1949-es kettéosztása után még kevésbé. Nem tudta volna semmiképp támogatni a német kisebbséget az országban. Tehát morálisan és főleg jogi tekintetben is problémás mind a kitelepítés, mind pedig a német vagyonok elkobzása. Ezt már az emigráns csehszlovák kormány néhány politikusa is felismerte.

Ami a Beneš-dekrétumokat illeti, egyszer Bécsben részt vettem egy erről szóló vitán. Osztrák oldalról rendszeresen elhangzott az a követelés, hogy ezeket hatályon kívül kell helyezni. Megkérdeztem, hogy konkrétan melyik dekrétumot kellene érvényteleníteni, amire az volt a válasz, hogy hát természetesen azt, amelyik a németek kitelepítéséről szól. Erre mondtam, hogy de hát semmiféle ilyen dekrétum nem létezik. A németek kitelepítése nem valamilyen elnöki dekrétumra támaszkodott, hanem az idegeneknek az országban való tartózkodásáról szóló, még az első köztársaság idején keletkezett törvényre. A németeket és a magyarokat a csehszlovák állampolgárságtól megfosztó 33/1945. sz. elnöki dekrétum pedig kifejezetten elismerte azon 1938–1939 fordulóján megkötött csehszlovák–német és a csehszlovák–magyar egyezmények érvényességét, amelyek az állampolgárságról és az optálásról szóltak. Ezen egyezmények értelmében az 1938-ban elcsatolt területek német és magyar nemzetiségű lakossága automatikusan német és magyar állampolgárrá vált. Ugyanez történt 1939-ben azon németekkel, akik a Protektorátus területén éltek. A németek tehát már 1938–1939-ben elveszítették csehszlovák állampolgárságukat, így Csehszlovákiában idegennek számítottak, és ezzel az állam jogot nyert arra, hogy a nem kívánatos személyeket kitelepítse. Egy állam sem köteles idegeneket eltűrni saját területén. Azzal ugyanakkor, hogy Csehszlovákia kifejezetten elismerte az optálási egyezményeket, amelyek már München után jöttek létre, ellentmondott saját álláspontjának, amely szerint a müncheni szerződés kezdettől fogva érvénytelen. Ugyanis ha a müncheni egyezmény érvénytelen, akkor nem lehet érvényes semmilyen optálási egyezmény sem, amely közvetlenül vagy közvetetten ebből indul ki. Ugyanakkor önmagában az állampolgárság elvesztése nem jelentheti a vagyon elvesztését is, nem lehet elkobzás alapja. Az elkobzásról két elnöki dekrétum is rendelkezik, amelyek egyaránt ellentétesek voltak az akkori alkotmánnyal, mivel vagyonelkobzást csak bírósági ítélettel lehetett volna kimondani.

Őn tehát nem ért egyet a kollektív bűnösség korabeli elvével sem. Lehet egyáltalán beszélni a „németek” vagy a „magyarok” vagy más közösségek együttes felelősségéről?

Első ránézésre a helyzet világosnak látszik: a németek 1938-ban nagy többséggel szavaztak az irredenta Szudétanémet Pártra, egyetértettek a határvidék elcsatolásával, a háború idején a *Wehrmacht*-ban vagy más német fegyveres szervezetekben szolgáltak, tehát hazaáru-

lók. Azonban a helyzet távolról sem ilyen egyszerű. Itt két lehetőség van: a németek vagy csehszlovák állampolgárok voltak, és ekkor természetesen meg lehet őket büntetni azért, amit München után tettek, de nem lehet őket kitelepíteni az országból, mert egy ország sem jogosult saját polgárait külföldre űzni. Avagy, ha nem voltak csehszlovák állampolgárok, akkor kitelepíthetők voltak, de ez esetben semmi ok nem volt a vagyonekobzásra, illetve a bírósági felelősségre vonásra, mivel természetesen nem követtek el semmilyen bűncselekményt. A csehszlovák bíróságok még azért sem büntethettek volna meg németeket, hogy tagok voltak a náci pártban, német biztonsági testületekben vagy a hadseregben, hiszen, legalábbis az utóbbi esetben, az ottani szolgálat magából a birodalmi állampolgárságból következett. Hozzátehetjük azt is, hogy a Szudétanémet Párt nagy népszerűsége ellenére a németek között is sokan voltak a náciik ellenfelei, elsősorban szociáldemokraták és kommunisták. Az, hogy a községi választásokon 1938 késő tavaszán a Szudétanémet Párt a német szavazatok 91%-át kapta, igen problematikus vádpont. A községi választásokról szóló törvény szerint ugyanis azon településeken, ahol a jelöltek száma nem haladta meg a betöltendő helyek számát, a választást nem is kellett megtartani, itt a jelölteket automatikusan megválasztottnak tekintették. A határvidék német községeiben pedig igen gyakran ez volt a helyzet, így nem tudhatjuk, mi lett volna az eredmény, ha több jelölt lett volna. Kétségtelen, hogy ha lettek volna mindenütt választások, a Szudétanémet Párt akkor is abszolút többségbe került volna, de nyilvánvalóan nem 91%-kal. De van a dolognak még egy oldala. Akár tetszik, akár nem, ez a párt az 1938. szeptember 16-án bekövetkezett betiltásáig legális politikai párt volt, amelyet szabályosan regisztráltak. Ezért a benne való tagság, az pedig főleg, ha valaki e pártra szavaz, semmi esetre sem tekinthető bűncselekménynek. Mindezek természetesen a magyarokra is vonatkoznak, de velük szemben a megfogalmazott vádak eleve csak kisebb súlyúak lehetnének.

Ezek alapján azt gondolom, hogy nincs túl jó véleménye az 1945 és 1948 közötti harmadik köztársaságról.

Mert mi is volt a harmadik köztársaság? Erről a politológusok és a történészek a mai napig nem tudnak egyezsége jutni. Olyan kifejezéseket használnak, mint a 'korlátozott demokrácia', 'irányított demokrácia'. Kérdezem: az meg mi? Ezek csak szavak. A korlátozott demokrácia vajon demokrácia-e? Ez kicsit arra emlékeztet, mint amikor egy nőnek valaki azt mondja, hogy egy kicsit terhes. Korlátozottan terhes. Ilyen nincs: vagy várandós, vagy nem. A harmadik köztársaságra úgy tekintek, mint egy alapjaiban már autoriter államra, amelyben azonban elvileg még működnek jogelvek. Az igazságszolgáltatás megőrizte függetlenségét, ami óriási különbség az 1948 utáni időszakhoz képest, amelynek kapcsán már nem lehet jogállamról beszélni. Természetesen ez nem egyik napról a másikra alakult ki.

A csehszlovák kommunisták emellett jelentősen különböztek a többi ország kommunistáitól. Ennek az lehet az oka, hogy 1921-ben, amikor a CSKP megalakult, a szociáldemokrata tagság többsége az új párthoz csatlakozott, így az tömegpárttá vált. A többi közép-európai államban ez nem így volt, mert vagy már a szociáldemokrácia is erőtlen volt, vagy az ebből kivált bolsevik frakció volt törpe. Ez még Oroszországra is jellemző 1917-ben. A csehszlovák kommunistákat aztán 1945-ben több tényező is segítette. Nagy veszteségeket szenvedtek a háború során, igaz, csak 1941 után harcoltak, de mégis jó hazafiként léphettek fel. Nagy előnyük volt, hogy az első köztársaság idején mindig ellenzékben voltak, mentesek annak számos afférjától. Nem voltak érintettek a müncheni katasztrófában sem, sőt azt hangoztatták, hogy München nem történhet meg újra, hiszen ennek záloga a Szovjetunióval való szövetség. Erre sokan hallgattak akkor. Végül, ha elolvassuk az 1946-os programjukat, világossá válik, milyen kevés volt abban az eredeti kommunista eszmékből. Úgy írták

meg, hogy mindenki találjon benne valami jót. És hozzátették: igen, szocializmust, de nálunk ez más lesz, csehszlovák jellegű. Ezt bizonyos mértékig komolyan is gondolták, bár volt benne taktikai elem is. Erről vita folyik, a személyes véleményem az, hogy komolyan gondolták. Legalábbis addig, amíg a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája nem fogalmazott meg súlyos kritikákat ez ellen.

Milyen kihívások előtt áll a jelenlegi Csehország?

Két fontos elemet emelnék csak ki. Az egyik a szuverenitásunknak a Nyugattal, illetve az EU-val szembeni védelme, a másik az oroszbarátság témaköre. A kettő persze szorosan összetartozik. A szuverenitás a 19. század fogalma, bár nálunk a korábbi köztársasági elnökök, Václav Klaus volt a fő hangoztatója. A 21. században nem létezhetnek teljesen szuverén államok, főleg nem nyolcvanezer négyzetkilométernél kisebb területen és tízmillió lakossal. Világos választás előtt állunk – vagy a nyugati struktúrák része vagyunk, amelynek fejében bizonyos mértékben korlátoznunk kell saját szuverenitásunkat, vagy előbb-utóbb az erősödő Oroszország birodalmi befolyása alá kerülünk. Mindenki választhat. Abszolút szuverenitás nem létezik, még olyan sem, amelyről a „nemzeti érdekek védelmezői” szoktak beszélni. Azt mondják, nekünk Brüsszelből senki nem diktálhat. Rendben, nem fog onnan diktálni senki, de valahonnan máshonnan majd fog. És lehet vagy még inkább biztos, hogy kevésbé barátságosan teszi majd. Nem élünk légüres térben.

Mennyire ismert Csehországban a magyar történelem? Milyen kapcsolatok léteztek és működnek ma a cseh (szlovák) és a magyar történészek között?

Úgy látom, hogy a cseh közvélemény alig tud valamit a magyar történelemről. Az egykori Csehszlovákiában működött egy csehszlovák–magyar történészbizottság, de a mi oldalunkról szinte kivétel nélkül szlovák tagjai voltak csak, így az ténylegesen szlovák–magyar bizottság volt, amely egyébként ma is létezik. Ez persze nem is meglepő, hiszen a szlovák és a magyar történelem 1918-ig közös volt. A Cseh Köztársaságban most csak néhány kutató foglalkozik magyar történelemmel.

További akadályozó tényező, hogy a csehszlovák–magyar kapcsolatok 1919 és 1939 között különösen rosszak voltak, és a háború után sem váltak igazán baráttivá, habár ez valójában nem cseh–magyar, hanem szlovák–magyar konfliktus volt. A cseh–magyar viszony problémamentes, így sem a közvélemény, sem a történészek nem igazán tűnnek érdeklődni tanulmányozása iránt.

Milyen kutatást végez most, és milyen további tervei vannak?

Jelenleg az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról szóló kötetten dolgozom. A könyv nem cseh nézőpontú lesz, hanem a dualista állam egészének perspektívájából vizsgálja az eseményeket. Megjelenése 2018 októberében várható.

Köszönöm a beszélgetést és további sikereket kívánok Önnek!

Prága, 2017. december 14–15.

Az interjút készítette: BENCSIK PÉTER